

ԿՈՄԻՏԱՍԵԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳ

1990 Հոկտեմբեր 22-ին համարեղ երգահանու վաստակաւոր երաժիշտ՝ Կոմիտաս Վարդապետի մահուամ 55 ամեակն է:

Կոմիտասի երաժշտական վաստակը այնքան ծաւալում է ու հարուստ, որ կարելի է ամօր գործունէութեան իւրաքանչիւր փուլին ու ծալքին հատորներ յատկացնել: Հայկական երաժշտութեան պատմութիւնը զինք կը յիշէ ոչ միայն իբրեւ երգահան, այլեւ իբրեւ հմուտ երաժշտագէտ, ազգագրագէտ, երգիչ, խմբավար, բաժնահաւաք, մամկնավարժ, հրապարակախօս եւ բանաստեղծ:

Արդարեւ, մեր իրականութեան մէջ հազուադէպ երեւոյթ է որ երաժիշտ մը օժտուած ըլլայ բազմակողմանի տաղանդներով ու առաւելութիւններով: Ամօր վեհութիւնն ու պայծառութիւնը կը կայանայ ոչ այնքան այդ շնորհները ունենալուն մէջ, որքան զանոնք յաջողապէս կիրառելու, հարազատութեամբ արտայայտելու, ամսակարկօրէն բաշխելու եւ արդիւնաւետութեամբ դրսեւորելու մէջ:

Կոմիտաս Վրդ.ի բովանդակ կեանքը եղած է արտակարգօրէն զբաղ եւ բազմաբեղուն: Բնաւորութեամբ եղած է համդարտ, բարեհամբոյր, կատակասէր. իսկ գործի մէջ՝ չափազանց խստապահամբ ու մախամծախնդիր: Իր ստեղծագործութիւնները գիտական բարձր մակարդակի արտադրութիւններ են: Աճ հաւասարապէս զբաղուած է հայ ժողովրդական եւ եկեղեցական երաժշտութեամբ, զանոնք ամուսնելով « հարազատ քոյր եղբայր »:

Կոմիտաս Վրդ.ի եկեղեցական երաժշտութեան գործունէութեան հորիզոնը ամծայր է: Այն կ'ընդգրկէ բազմաթիւ երգասերներ, ինչպէս՝ մեղեդի, տաղ, գանձ, աւետիս, սրբասացութիւն, շարական եւ այլ երգասացութիւններ: Կոմիտասի թագն ու պսակը սակայն կը կազմէ ամօր յօրինած « Պատարագը »-ը, որ լոյս տեսած է 1933 թուին, Փարիզ, « Երգեցողութիւնը Սրբոյ Պատարագի Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ » վերնագրով:

Նախքան Կոմիտասի Պատարագին անդրադառնալը, հարկ կը համարենք երկու խօսք ըսել Պատարագի մասին ընդհանրապէս:

Պատարագը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արարողութեանց ամենասրբազանն է ու մուկ-րակամը: Այն դարերու ընթացքին կրած է բնագրային շօշափելի յաւելումներ եւ եմթարկուած՝ կառուցուածքային փոփոխութիւններու:

Սկզբնական շրջանին, Պատարագը եղած է չափազանց պարզ, կարճ, ու ամպամոյն: Յետագայ դարաշրջաններուն, որակական զգալի փոփոխութիւններով, Պատարագը զարգացած, հարստացած, ու մօր կերպարանք մը ստացած է:

Պատարագի ծայնագրութեամբ ու մշակումով զբաղուած են բազմաթիւ երաժիշտներ: Թերեւս 1873-ին, մի ում Ուկրաինացի Լ.Մ. Կրապիվնիցկին, մերդաշնակելու փորձ մը կատարեց: 1877-ին, Իտալացի երաժիշտ Պետրօս Բիանքինին մշակեց ու վեմետիկի մէջ լոյս ընծայեց « Երգը Պատարագատուոցի Հայկական Եկեղեցւոյ » հատորը: 1886-ին Պարուի մէջ, Բ. Կարա-Մուրզան կատարեց իր մշակած քառածայն Պատարագը: Ապա եւ ունինք Կեանծիմայի Պատարագը, որ առաջին անգամ կատարուեցաւ Մոսկուայի Լազարեան ծեմարանին մէջ: 1892-ի Էմի Աբգարը, հիմք ունենալով հնդկահայերու եւ իրանահայերու եղանակները, հրատարակեց իր Պատարագը Կալկաթայի մէջ: 1896-ին Լայպցիկի մէջ լոյս տեսաւ Մակար Եկմալեանի Պատարագը: 1898-ին Զմիւռնիոյ մէջ հրատարակուեցաւ Լեւոն Զիլիմկիրեանի Պատարագը: Վերջապէս եւ 1933 թուին, լոյս տեսաւ Կոմիտաս Վրդ.ի Պատարագը Փարիզի մէջ:

Խօսելով Կոմիտասի Պատարագի մասին, կարեւորութեամբ պէտք է ընդգծել այն համգամանքը որ ստեղծագործութիւնը իր ամբողջութեամբ մէջ չի պատկանիր ամօր, այլ միայն՝ առաջին 17 էջը:

Կոմիտասի Պատարագի « Յառաջաբան »-էն մեզի յայտնի կը դառնայ որ սոյն Պատարագը առաջին անգամ կատարուած է 1908-ի աշնան վերջերը: Ապա եւ կ'իմանանք թէ « այդ պատարագի հիմնական եղանակները ան (իմա՝ Կոմիտաս) քաղած էր մասամբ Էջմիածնի մէկ քանի ամենէն տարեց միաբաններէն, մասամբ ամշուք գիւղերու քահանաներէ, որոնցմէ իր լսած աւանդական հին եղանակները ինք կը համարէր աւելի հայադրոշմ ու զեղեցիկ քան Պօլսոյ, Թիֆլիսի կամ Թեհրանի մէջ երգուած Պատարագի եղանակները »: Այս վկայու-

թեամ պետք է աւելցնել մասն Ն. Թաշճեանի Պատարագի մշակած պոլսական եղանակները, որոնցմէ եւս օգտուած է երաժիշտը: Կոմիտասեան Յամձմաժողովի կողմէ մերկայացուած այս « Յառաջաբան »-ը մեզի կը յայտնէ որ օգտագործուած եղանակները իմքնաստեղծ չեն, այլ՝ աւանդական:

Այնուհետեւ, Կոմիտասի տաղանդաշատ աշակերտներէմ՝ Վարդան Սարգսեան իր « Ներածութիւն » բաժնիմ մէջ մեզի կը տեղեկացնէ որ Կոմիտաս իր Պատարագի « վերջնական վերամշակման ձեռնարկած է 1912-ի աշման »:

Վ. Սարգսեանի առջեւ դրուած հիմնական եւ դժուարագոյն հարցը զանազան դաշմանորումներու մէջէմ « ըմտրութեան փափուկ հարցը » եղած է: Կոմիտաս ումեր մէկէ աւելի սրբագրութիւնմեր ու դաշմանորումներ: Հարկ էր զանոմք մէկտեղել, ուսումնամսիրել եւ գգուշութեամբ ըմտրել: Սարգսեանիմ կը մմար զատել ամեմէմ հարազատմ ու գեղեցիկը:

Ասկէ զատ կար մասն մի այլ կարեւոր հարց. Պատարագի բմագրէմ « կը պակսէիմ իմչ իմչ յարակից մասեր »: Կ'ըսէ Սարգսեան, որոմց համար ալ վերջիմս ստիպուած կատարած է յաւելումներ կամ « յիշողաբար », եւ կամ « հետեւելով այմ ոմիմ » որ յատուկ էր Վարդապետիմ:

Այս զարտուղի յաւելումները, լրացումները ու « վերստիմ յարդարեալ ի ձեռն Վարդանայ Սարգսեան » ըլլալու իրողութիւնը որոշապէս ազդած եմ Պատարագի արժէքաւորմանմ ու գմահատմանը: Առ ի հետեւանս, հայ եկեղեցական երաժշտութեան պատմութեան մէջ, Կոմիտասի Պատարագը համարուած է ոչ իբրեւ գեղարուեստական ստեղծագործութիւն, այլ իբրեւ « գիտական արժէք »: Յայտնի երաժշտագէտ՝ Ալեքսանտր Ծահվերտեան իր « Հայ երաժշտութեան պատմութեան ակնարկներ » գրքիմ մէջ յստակօրէմ կը գրէ. « Սմանկ եւ ամհիմմ եմ այդ ստեղծագործութիւնմ իր ձեւով ամեմամեմ, մոմումեմտալ, տրամաթիքօրէմ յագեցուած Կոմիտասեան երկ համարելու փորձերը: Հարկ չկայ մոյմիսկ փորձեր ամել մրա մէջ փմտուելու Կոմիտասեան պոլիֆոնիկ ոմի գագաթները...»: Ըստ Ծահվերտեանի, « Կոմիտասի ստեղծագործութեան գագաթը կապուած է հայ գեղջուկ երգերի մշակումների հետ »:

Արդար պետք է ըլլամք մէջբերելու մասն վերոյիշեալ յարգելի հեղիմակիմ կարծիքը Կոմիտասի Պատարագի առաջիմ 17 էջերում մասիմ. «... արժանի եմ մամրամասն վերլուծութեան », որովհետեւ « կը բացայայտեմ Կոմիտասեան պոլիֆոնեայի սքանչելի առանձնայատկութիւնները »:

Չեմք խորհիր որ Ծահվերտեան կը միտի ամբողջապէս թերագմահատել կամ արժէքագուրկ համարել Պատարագի մնացորդացը (իմա էջ 17-էմ 71): Ամոր քմնադատութեան ելակէտը մասամբ կը հանդիսամայ Պատարագի երկու երաժշտական հատուածներու (էջ 1-էմ 17 եւ 17-էմ 71) որակական անհամապատասխանութիւնը:

Խիստ դժուար է գուշակել թէ Վ. Սարգսեան ո՞ր մասերը իր կողմէ լրացուց-ամբողջացուց, եւ վարդապետիմ ո՞ր սեւագիր մշումները գործածեց: Այսպիսով, մեզի համար անստոյգ ու ամորոշ պիտի մման Ծահվերտեանի խօսքերը ուղղուած « Ամէմ: Հայր երկմանոր », « Յամեմայի », « Առաջի Բն Տէր » եւ « Եղիցի ամում Տեանմ օրհմեալ » երգերում, որ իբրեւ թէ՝ « լրացուած եմ Գամմայի աստիճաններով ըմթացող իմչ-որ ամտարբեր, կոկուած շարժումով »:

Կոմիտասի Պատարագի ամեմէմ յատկանշական կողմը գուցէ ամոր բագմամայմայիմ ըլլալմ է: Ի հակադրութիւն եկմալեանիմ, Կոմիտասի Պատարագի մէջ գոմուող յարակից կամ օժանդակ ձայները ոչ միայմ կը սատարեմ երաժշտական հմչիւմայիմ կառոյցիմ, այլեւ իրեմց հետ կը կրեմ գողտրիկ, քմքոյշ ու վսեմ եղանակներ:

Կոմիտասի Պատարագի մէկ այլ բմորոշ կողմը ձայմակարգերու մշտական փոփոխութիւնմ է, որ թէ ախորժալուր է եւ թէ բացառիկ փայլ մը կուտայ բովանդակ ստեղծագործութեանմ:

Այս Պատարագիմ մէջ է մասն որ կը տեսմեմք եղանակի փոխանցումը մէկ ձայմէմ միւր: Այս երեւոյքը ամտարակոյս կը ստեղծէ փոխադարձ կապ մը եւ կը զարգացմէ հաղորդակցութիւնը ձայմերու, միջեւ: Առաջմորդելով ձայմերը տարբեր ուղիմներով, Կոմիտաս կ'որոմէ մոր ոլորտներ ու յառաջ կը բերէ երաժշտական մոր ձգտումներ ու տրամադրութիւններ:

Կոմիտասի իրեն յատուկ ջանասիրութեամբ ու տաղանդով մշակած ու եռաձայնի վերածած է մանւ մախքամ մեղեդի երգուող « Ըմտրեալդ յԱստուծոյ »-ն, մեղեդիներ, անտիս-մեր, սրբասացութիւններ (Հրեշտակայիմ, Բազմութիւնք, Ով է Որպէս), մաշու եւ համզաստեամ շարակամներ եւ այլ երգեր:

Կոմիտասի Պատարագի ոգը պայծառ է, բիւրեղ ու ինքնատիպ: Չայները միահիւսուած են մեծ վարպետութեամբ ու հմտութեամբ: Հայ ժողովուրդի ընդերքէն պեղուած ու յայտնաբերուած եղանակները իրենց գեղարուեստական ճաշակով բարձր են ու գերըմտիր: Այդ երգերուն ընթացքը սահուն է ու մեղմիկ: Վ. Սարգսեան կը թելադրէ զամոռք երգել « գմայում չափով »: Սարգսեան մեզի մկատել կուտայ մանւ որ « երաժշտական մախադասութիւնները չեն կաշկամդուած տրոհակներու բռնագրօսիկ բաժանումներով »: Այս ինքնին կը թելադրէ որ երգեցողութիւնը պէտք է ըլլայ բացարձակ ազատ:

Վերջապէս եւ՝ « ոչ մէկ մուագարան պէտք է ընկերամայ երգեցողութեանց », կը գրէ Վ. Սարգսեան: Վարդապետին համերգներէն մեզի ծամօթ է թէ ինչպէս ան դէմ էր որեւէ մուագարանի ընկերակցութեան: Կոմիտաս կը հաւատար որ երգերու ձայնային գեղեցիկ հիւսուածքն ու կատարողական արուեստի գերազանց հոգետարութիւնը ատակ են մուագարանային ձայներ արտաբերելու:

Հակառակ Շահվերտեանի այն խօսքին թէ Կոմիտասի Պատարագը ամաւարտ ստեղծագործութիւն է, եկեղեցական-ծիսական տեսանկիւնէն դիտուած, պատարագը կատարեալ, բարե-ձեւ, գործնական ու հոյակապ երաժշտական, աշխատութիւն է: Կոմիտասի Պատարագը մեր եկեղեցական երաժշտութեան մէջ, իր ձեւով եւ բովանդակութեամբ, իր կուռ կառու-ցուածքով ու հայադրոշմ մկարագրով, ինչպէս մանւ իր խորին յուզականութեամբ ու քմբշութեամբ, եզակի կոթող է ու պատմական բացառիկ երեւոյթ:

Կոմիտաս իր Պատարագով կուզայ իր ծամրակշիռ լուսման մատուցելու հայ մշակոյթի գամձարանին: Ամոր թանկագին ամուռը միշտ ջիմջ ու պայծառ պիտի մնայ մեր ժողովուրդի երախտագէտ սրտերուն մէջ:

Հայ մեծամուռ երաժիշտ Վարդապետին խոնջած մարմինը կը համգշի արդ ամբոյթ երեսանի Պանթէոնին մէջ:

Սերունդներ անվերջ պիտի այցելեն Ամոր շիրիմը եւ խոմարհին Ամոր համճարիմ առջեւ:

Յաւիտեմական համգիստ Ամոր անիւնին:

Մրմունջ մ'աղօթք Ամոր խնկելի յիշատակին:

Զեմոր ՔՈյ. Նալպամտեան